

सिंहिल सोसायटीचा डिजिटल आविष्कार झेन-जी

डॉ. भालेराव जे. के¹

प्रास्ताविक:

नागरी/सभ्य/ सुसंस्कृत समाजाची (Civil Society) संकल्पना ही प्राचीन असून समकालीन राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय राजकीय क्षितिजावर या संकल्पनेची नव्याने मांडणी केली जात आहे. जागतिकरण व माहिती तंत्रज्ञानातील क्रांतीकारी बदलामुळे जागतिक समुदाय (World Community) समीप आला आहे. डिजिटल युगातील इंटरनेट, मल्टीमीडिया, व्हॉट्सअप, फेसबुक, मेसेंजर, इन्स्टाग्राम, टेलिग्राम, रेडिएट, डिस्कोर्ड आणि एक्स या आजच्या संवादाच्या समाज माध्यमांमुळे एका क्लिकवर जगातील घडामोडी त्यांना माहित होत आहेत. तसेच हजारो मैल दुरवर राहणाऱ्या युवा वर्गाशी तो ऑनलाईन कनेक्ट होऊन आपले विचार, मत, अभिप्राय व चर्चा करत आहे. यातूनच वैश्विक समुदायाची संकल्पना उदयास येत आहे. नागरी/सभ्य समाज म्हणजे समान उद्देशाच्या प्राप्ती करिता निर्माण झालेले युवकांचे मुक्त संघटन होय. या समाजाचे सदस्यत्व हे दमनावर आधारित नसून उस्फूर्तपणे व स्वयंप्रेरणेने स्वीकारलेले असते. नागरी समाज हा राज्याच्या नियंत्रण पासून मुक्त असतो. हा समूह शोषण विरहित आणि समताधिष्ठित समाज निर्माण व्हावा याशिवाय देशातील शासन-प्रशासन यंत्रणा संवेदनशील, उत्तरदायी, भ्रष्टाचारमुक्त आणि पारदर्शी असावी याकरिता प्रयत्नशील असतो.

जागतिक करण्याच्या प्रक्रियेत प्रगत व समृद्ध देशातील नागरिक अस्वस्थ आणि गरीब देशातील नागरिक असुरक्षित होत आहेत. सर्व काही मिळून असमाधानी समाज निर्माण करण्यात आजचे मार्केटिंग तंत्र यशस्वी झाले आहे. माध्यम क्रांती व सोशल मीडियामुळे जगजवळ येत असताना लोक मात्र एकमेका पासून दुरावत आहेत. वैश्विक सरकारच्या संकल्पनेत राष्ट्रातील शासनाच्या हातात धोरण व निर्णय प्रक्रिया राहणार नाही. कायद्यापासून ते कर आकारणी पर्यंत सर्व काही जागतिक पातळीवर ठरवले जाईल. राष्ट्र-राष्ट्रातील सरकार दडपशाही करून सत्तेच्या बळावर इच्छा नसताना ही सामान्य जनतेवर ते लादले जाईल. या विरोधात जनतेच्या मनात सरकार विरोधात असंतोषाची भावना निर्माण होईल आणि समाजातील ज्या समूहालाचे हे मान्य नाही ते रस्त्यावर उतरून सरकार विरोधात निषेध, मोर्चे, उठाव, आंदोलन, दंगल व हिंसक कारवाया करण्यास पुढाकार घेतील यातूनच झेन-जी समूह उदयास येईल. अलीकडेच नेपाळमधील संविधानाने निवडून आलेले सरकार सोशल मीडियाद्वारे क्रांती घडवून एका दिवसात उध्वस्त करू शकतात हे झेन-जी समूहाने जगाला दाखवून दिले.

सिंहिल सोसायटी संकल्पना व स्वरूप :

नागरी समाज ही संज्ञा नागरी (Civil) व समाज (Society) या दोन शब्दापासून बनलेला आहे. नागरी व समाज हे दोन्ही शब्द विविध अर्थाने वापरले जातात. नागरी किंवा सभ्य समाज या संकल्पनेचे निश्चित स्वरूपाची व्याख्या उपलब्ध नाही. कालदौर या अभ्यासकाने

¹ (लोकप्रशासन विभाग प्रमुख), स्वा.सावरकर महाविद्यालय, बीड

नागरी समाजाची व्याख्या करताना म्हटले आहे की, “नागरी समाज ही एक प्रक्रिया आहे जिच्यामध्ये व्यक्ती आपपसात व अधिक आणि राजकीय सत्ता केंद्राबरोबर वाटाघाटी, वाद, संघर्ष व समझौता करतात”

सिव्हिल सोसायटी ही संकल्पना सोव्हिएट रशियातील कम्युनिस्ट राजवटीच्या अस्तानंतर ते इस्लामिक दहशतवादापर्यंत विकसित होत गेली. नागरी समाज हा मुक्त आणि समान नागरिकांचा समुदाय आहे. जो त्यांच्या हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी, सन्मानासाठी सुरक्षिततेसाठी आणि कल्याणासाठी उत्स्फूर्तपणे संघटित होतो आणि शासनाच्या विरोधात निदर्शने, उठाव व जनांदोलन उभारतो. जागतिक बँकेच्या मतानुसार, नागरी समाजामध्ये विविध प्रकारच्या सामाजिक संस्थांचा समावेश होतो, यामध्ये समुदाय, गट, स्वयंप्रेरित गट, गैरसरकारी संस्था (एनजीओ), कामगार संघटना, स्वदेशी गट, युनियन, परोपकारी संस्था, धार्मिक संस्था, व्यावसायिक संस्था आणि फाउंडेशन यांचा समावेश होतो. समुदाय आहे. जो त्यांच्या हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी, सन्मानासाठी सुरक्षिततेसाठी आणि कल्याणासाठी उत्स्फूर्तपणे संघटित होतो आणि शासनाच्या विरोधात निदर्शने, उठाव व जनांदोलन उभारतो. जागतिक बँकेच्या मतानुसार, नागरी समाजामध्ये विविध प्रकारच्या सामाजिक संस्थांचा समावेश होतो, यामध्ये समुदाय, गट, स्वयंप्रेरित गट, गैरसरकारी संस्था (एनजीओ), कामगार संघटना, स्वदेशी गट, युनियन, परोपकारी संस्था, धार्मिक संस्था, व्यावसायिक संस्था आणि फाउंडेशन यांचा समावेश होतो.

सिव्हिल सोसायटी आणि जनआंदोलन: जागतिक स्तरावर ज्या सामाजिक गटांना कुठेच प्रतिनिधित्व मिळत नाही अशा गटांचा आवाज जगासमोर मांडून नागरी संघटना महत्त्वाची भूमिका बजावत आहेत. वैश्विक स्तरावर जागतिक बँक, आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी आणि जागतिक व्यापार संघटना या तीन प्रमुख आंतरराष्ट्रीय संस्थेच्या व्यवहारांमध्ये लोकशाही तत्वांचा पुरस्कार करून त्यांच्या कारभारामध्ये सुधारणा घडवून आणण्यासाठी अनेक नागरी संघटना निदर्शने, उठाव व आंदोलने करित आहेत. नागरी संघटनांच्या मते, या तिन्ही संस्था जगातील सर्व राष्ट्रांचे योग्य प्रतिनिधित्व करित नाहीत, त्यांचा कारभार पारदर्शी नाही, त्यांचे वर्तन बेजबाबदार पणाचे असून काही राष्ट्रांची मत्तेदारी निर्माण झालेली आहे. या संस्थेने आपल्या निर्णय प्रक्रियेत अधिकाधिक समाज घटकांना सामावून घेतले पाहिजे, तसे नाही झाले तर जागतिक स्तरावर उठाव, निदर्शने व आंदोलन उभे राहून संघर्षाची स्थिती निर्माण होऊ शकते. पोलंडमधील एकतेचा दशकभर चाललेला संघर्ष, हंगेरीतील डॅन्यूब सर्कलचे पर्यावरणीय निदर्शने, पूर्व जर्मनी आणि झेकोस्लोव्हाकिया मधील अल्पकालीन चाललेली निदर्शने या सर्व आंदोलनांनी जागतिक स्तरावर नागरी समाजाची ताकद दाखवून दिली होती.

झेन-जी ची नेपाळ मधील सत्तांतर क्रांती: ऑगस्ट २०२४ मध्ये नेपाळी काँग्रेस (एन.सी) आणि कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ नेपाळ-युनिफाईड मार्किस्ट लेनिनिष्ट (सीपीएन-युएमएल) यांनी हात मिळवणी करून के. पी. शर्मा ओली यांच्या नेतृत्वाखाली सरकार स्थापनेचा निर्णय घेऊन ओली याना नेपाळचे नवे पंतप्रधानपदी विराजमान केले. नेपाळमधील चिरकाल सुरू असलेली अस्थिरता पुढे चालू राहू नये. कारण नोव्हेंबर २०२२ मध्ये झालेल्या सार्वत्रिक निवडणुकीनंतर गेल्या १९ महिन्यात झालेले हे चौथे सत्ता परिवर्तन आहे. नेपाळी काँग्रेस आणि कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ नेपाळ यांच्यात सात कलमी करार झाला असून सत्तेच्या वाटपा प्रमाणे आधीची दोन वर्षे ओली पंतप्रधान राहतील व त्यानंतर एनसीचे अध्यक्ष शेअर बहादूर देऊबा २०२७ मध्ये होणाऱ्या निवडणुकीपर्यंत देशाचे नेतृत्व करतील. मात्र, आगामी निवडणुकीपर्यंत या तडजोडी बाबत सांशकता होती. ते वर्षभरानंतर खररी ठरली. पंतप्रधान के. पी. शर्मा ओली सरकारने नेपाळमध्ये ४ सप्टेंबर २०२५ रोजी फेसबुक, इंस्टाग्राम, Whatsapp, YouTube आणि एक्ससह तब्बल २६ सोशल मीडिया वर बंदीचा

निर्णय घेतला. या निर्णयाच्या विरोधात ८ सप्टेंबर पासून नेपाळमधील तरुणाई रस्त्यावर उतरली. सोशल मीडियावर कनेक्ट असणारी झेन-जी युवा पिढी आणि शेकडो तरुण-तरुणी रस्त्यावर उभ्या असलेल्या गाड्या, सरकारी कार्यालय, सार्वजनिक मालमत्ता आणि काठमांडू येथील संसद भवनावर हल्ला करून आग लावली. झेन- जी आंदोलनाला हिंसक वळण लागले. युवा आंदोलकांनी पंतप्रधान ओली आणि राष्ट्रपती राम चंद्र पौडेल यांच्या खाजगी निवासस्थानी प्रवेश करून आग लागली. या आंदोलनाची तीव्रता इतकी होती की, नेपाळ सरकारने सोशल मीडियावरील बंदी उठवून देखील झेन-जी आंदोलन थांबले नाही. या हिंसक आंदोलनामध्ये २५ लोकांचा मृत्यू झाला. ३०० पेक्षा अधिक नागरिक जखमी झाले. शासकीय निवासस्थाने व कार्यालयाला लक्ष करून आगी लावल्यामुळे लाखो रुपयांच्या सार्वजनिक संपत्तीचे नुकसान झाले. अनेक मंत्री, उच्चपदस्थ अधिकारी व राजकीय नेते यांच्यावर प्राणघात हल्ले करण्यात आले. पोलिसांना हे उग्र आंदोलन नियंत्रणात न आणता न आल्यामुळे लष्कराला पाचरण करण्यात आले. दरम्यान हिंसाचारा नंतर गृहमंत्री रमेश लेखक यांनी नैतिक जबाबदारी स्वीकारून राजीनामा दिला. त्यानंतर ही झेन-जी आंदोलन करत पंतप्रधानांच्या राजीनाम्याची मागणी केली. परिणामी ९ सप्टेंबर २०२५ रोज उग्र आंदोलनापुढे पंतप्रधान के. पी. शर्मा ओली यांना राजीनामा द्यावा लागला.

नेपाळमध्ये जी सत्तांतर क्रांती झेन-जी समूहाने घडून आणली. केवळ दंगल व हिंसाचारांमुळे सत्ता बदल होऊ शकत नाही. कारण गेल्या वर्षभरात पंतप्रधान के.पी.शर्मा यांच्या सथकारने जे निर्णय घेतले, कार्यक्रम आखले, धोरणे राबवली. त्याद्वारे देशात बेरोजगारी, महागाई, भ्रष्टाचार, सामाजिक विषमता आणि घराणेशाहीमुळे सरकारच्या धोरणाबाबत सामान्य माणसांच्या मनात प्रचंड रोष व असंतोष होता. सामान्य लोकांच्या मनातील सरकार विरोधातील राग व चीड झेन-जीच्या रूपाने रस्त्यावर उतरली. कोणताही रंग नाही, विचार नाही, गाजावाजा नाही, निवेदने नाही, गर्दी नाही, केवळ एका मोबाईल मधील सोशल मीडियाद्वारे देशातील सत्तांतर या डिजिटल युगात घडून येऊ शकते हे झेन-जीने दाखवून दिले. नेपाळमध्ये राजेशाही संपल्यापासून (२००८) गेल्या १७ वर्षांपासून सरकारकडून कधीही लोकशाही संस्था बांधण्यासाठी, स्थापण्यासाठी आणि मजबूत करण्यासाठी प्रयत्न करण्यात आला नाही. जर त्यांनी असे केले असते तर आज या संस्थांनी त्यांच्या जीविताचे व मालमत्तेचे संरक्षण केले असते.

वैश्विक स्तरावर झेन-जीची सत्ता बदलांची आंदोलने: इतिहासाचे अवलोकन केले तर आपणास असे लक्षात येते की, अनेक देशात ज्या क्रांती घडून आल्या आहेत त्या तरुण वर्गांनी घडवून आणल्या आहेत. फ्रान्सच्या क्रांतीने (१७८९) जुनी व्यवस्था संपून त्या जागी नव्या व्यवस्थेची कल्पना मांडली. त्याच व्यवस्थेतून नेपोलियनचा उदय झाला. ज्याने अखेरीस क्रांतीला संपुष्टात आणले. एकविसाव्या शतकात अरब स्प्रिंग पासून ते इराणमधील महिलांच्या आंदोलनापर्यंत, आशियामध्ये श्रीलंका व बांग्लादेशापर्यंत सर्वांनी पाहिले आहे. ट्युनिशिया मध्ये एका भाजी विक्रेता बाऊझिझो ज्याने आत्महत्या केल्यावर एवढी मोठी क्रांती झाली. परिणामी ट्युनिशियाचे शासक बेन आली यांना पळून जावे लागले. इजिप्त हुकूमशहा होस्नी मुबारक यांना सत्ता सोडावी लागली. लिबियाचा सत्ताधीश गदाफी मारला गेला आणि सीरियाचे बादशहा यांना राजसिंहासन सोडून देशातून पळावे लागले. सध्याचे परिस्थितीत झेन-जी जगातील सर्वात मोठी महा शक्ती म्हणून उदयास येताना दिसत आहे. ते केवळ संख्या बळातच अधिक नाहीत तर ते ज्ञानाने, बुद्धिमत्तेने, तांत्रिकदृष्ट्या वक् राजकीयदृष्ट्या अधिक सजग व जागरूक आहेत. स्मार्टफोनमधील सोशल मीडिया आणि डिजिटल कनेक्टिव्हिटीमुळे त्यांना नवी ऊर्जा व चेतना मिळत आहे. झेन-जी केवळ घराणेशाही आणि भ्रष्टाचाराच्या विरोधात नाही तर सरकारच्या अलोकतांत्रिक वर्तनामुळे देखील आजचा युवा वर्ग नाराज आहे.

गेल्या काही वर्षांपासून जगाच्या पाठीवर तरुणाई (झेन-जी) त्या-त्या देशातील प्रचलित सामाजिक आणि राजकीय व्यवस्थेत अस्वस्थ असल्याचे दिसून येत आहे. ट्युनिशियापासून नेपाळपर्यंत, हॉंगकॉंगपासून श्रीलंकेपर्यंत झेन-जीने दाखवून दिले आहे की आंदोलने केवळ रस्त्यावरच केल्याने होत नाहीत तर आजच्या डिजिटल युगात मोबाईल व स्मार्टफोनच्या स्क्रीनवर पेठ घेऊ शकतात. तरुण पिढी अस्वस्थ आहे, कारण नोकऱ्या मिळत नाहीत. उच्च शिक्षण घेऊनही बेरोजगारी आहे. त्यात भ्रष्टाचार व घराणेशाहीमुळे भविष्य अंधकारमय बनले आहे. श्रीलंकेतील इंटरनेट बंद केल्यानंतर तरुणांचे आंदोलन रस्त्यावर उफाळले, तरुणांने ट्विटर वरचे हस्टॅग वापरून आंदोलन पेटवले. इंडोनेशियात नोकरीच्या संकटामुळे चिंताग्रस्त असलेल्या तरुणांनी राहणीमानाचा वाढत असलेला खर्च आणि सामाजिक विषमता वाढल्यामुळे हिंसक आंदोलना नंतर सरकारकडून सवलती प्राप्त करून घेतल्या. नेपाळनंतर बांगलादेश, श्रीलंका, सर्बिया, मादागास्कर, केनिया, इंडोनेशिया, टोगो, पॅराग्वे, मंगोलिया, मोरोक्को नंतर मेक्सिको सिटी मध्ये हजारो युवक राष्ट्राध्यक्ष क्लाउडिया शिनबाम यांच्या सुरक्षा धोरणाच्या विरोधात निदर्शने करत आहेत.पेरू देशांमध्ये देखील युवक वर्ग सरकारच्या विरोधात रस्त्यावर उतरून आंदोलन करत आहे. पेरूच्या सरकारने निवृत्ती वेतनाच्या संदर्भात बनवलेला नवा कायदा रद्द करा अशी त्यांची मागणी आहे.१८ वर्षांवरील प्रत्येक व्यक्तीला कोणत्या ना कोणत्या निवृत्ती वेतन प्रदाता कंपनी किंवा संस्थेची जोडले जाणे अनिवार्य केले आहे. पूर्वी निवृत्ती वेतन योजनेत सहभागी होण्याकरिता बंधन नव्हती ते ऐच्छिक स्वरूपाची होते. युवकांनाक्षरोजगार नाही, व्यवसायाच्या नवीन संधी उपलब्ध नाहीत, अशा परिस्थितीत आम्ही निवृत्त वेतन योजनेत पैसे कुठून भरणार सरकार असा सवाल बेबस व हाताश होऊन तरुणाई करत आहे.सरकार जबरदस्तीने या योजनेतून पैसे वसूल करीत आहे अशी युवकांची भावना बनली आहे. त्यामुळे सरकार विरोधात रोष प्रकट करण्याकरिता ते रस्त्यावर उतरले आहेत.

झेन-जी समूहाला समजून घेण्याची सहा मार्गदर्शक तत्त्वे : झेन-जी समूहाचे आंदोलन हा विषय जागतिक स्तरावर चर्चेचा बनला आहे.डिजिटल युगात जन्मलेल्या, सोशल मीडियाने जोडलेल्या, मोबाईल इंटरनेट व डेटा ही मूलभूत गरज असणाऱ्या स्मार्ट युवा पिढीचे हे आंदोलन होय. इंस्टाग्राम, स्नॅपचॅट, टिकटॉक, फेसबुक आणि सोशल मीडियावर युवा वर्ग एकमेकांशी कनेक्ट आहे. झेन-जी समूह हा उद्योग-व्यवसाय मॉडेल नष्ट करतील, निवडणुकात तुम्हाला पराभूत करतील, सिनेमे फ्लॉप करतील आणि सरकार उलटून टाकतील एवढी प्रचंड शक्ती या समूहामध्ये आहे. त्यामुळे या वर्गाशी संघर्षाची भाषा नव्हे तर त्यांना आपलेसे करण्याकरिता त्यांच्या भाषेमध्ये बोलावे लागेल. झेन-जी समूहाला क्रॅक करण्याची कोणती गुरुकिल्ली सध्यातरी उपलब्ध नाही, पण या युवाशक्तीला समाज व राष्ट्रहिता करीता उपयोग करून घेण्यासाठी खालील सहा(६) मार्गदर्शक तत्त्वांचा अवलंब करणे उपयुक्त ठरेल.

१) **त्यांच्या बुद्धिमत्तेचा आदर करा:** झेन-जी इमोजीद्वारे बोलताना पाहिल्यास आपणास त्याचा अंदाज बांधणे कठीण आहे. जेव्हा तासनंतास ते रील्स पाहतात किंवा एखाद्या कोरीयन शो किंवा लाबुबु टॉयसाठी वेडे होतात.पण ते स्मार्ट आहेत कारण गुगल सोबत ते मोठे झाले आहेत. आता तर त्यांच्याकडे चॅट जीपीटी आहे. त्यामुळे कोणताही प्रश्न व समस्या एका क्षणात तात्काळ सोडवण्यावर ते आपली बुद्धी खर्च करतात. ते काही वेळेत वस्तूंची डिलिव्हरी करू शकतात. आपल्याकडे असलेल्या ज्ञान व बुद्धीच्या आधारे अकल्पित योजना व संकल्पना मांडून जगाला आपलंसं करू शकतात.त्यामुळे त्यांच्या नवे विचार व नव्या कल्पनांचा आदर केला पाहिजे.

२) **वास्तविकते राहा :** देशातील राजकीय नेते व पुढाऱ्यांने दिखावाक्षव पोकाळ प्रतिकात्मकते पासून सावध राहायला हवे. तरुण वर्गासारखे बोलले, कपडे घातले, चेहऱ्यावर हावभाव आणले,त्यांच्यासारखा लुक आणि युवा वर्ग आवडतो असे म्हणून झेन-जी वर्गाचे

मन तुम्ही जिंकू शकत नाही. पर्यावरण रक्षण, लिंगभेद, कुपोषण,सामाजिक विषमता व सामाजिक न्याया बाबत ही पिढी अधिक जागरूक व सजग असल्याचे दिसून येते. बोलण्यापेक्षा कृतीदायी कार्याला महत्त्व देणारा हा वर्ग आहे.

३) **ज्ञान देऊ नका** : जुन्या पिढीतील लोकांना उपदेश देण्याची सवय असते. झेन-जी वर्गाला एकतर्फी भाषण ऐकण्याची सवय नाही. ते लगेच रिऍक्ट होऊन कमेंट करणारी पिढी आहे. एखाद्या विषयावर लगेच व्यक्त होणारी ही पिढी आहे.जगभरातील कुठल्याही विषयीचे ज्ञान व माहिती त्यांना एका क्लिकवर आज उपलब्ध आहे. त्यामुळे त्यांना आपल्यापेक्षा संस्कृती, तंत्रज्ञान, समाजिक समस्या व पर्यावरण संवर्धनाबाबत अधिक नॉलेज या पिढीला असलेले दिसून येते.

४) **पुरोगामी बना** : समाजातील वयोवृद्ध लोक हे रुढी, कुप्रथा व परंपरा यामध्ये अडकलेले आहेत. त्यामुळे वृद्ध लोकांना वाटते तरुणाने आपल्या मनासारखे राहिले व वागले पाहिजे. पण हा काळ इंटरनेटक्षव सोशल मीडियाचा आहे. नवे विचार, नव्या कल्पना, नवी तत्वे-सिद्धांत व नवी मूल्ये स्वीकारून जगातील समाज व राष्ट्रे कसे विकसित व प्रगत बनत आहेत हे झेन-ळजी वर्ग रोज पाहत आहे.त्यामुळे त्यांना विशिष्ट बंधनात अडकून घेणे आवडत नाही. जाती-धर्म-पंथ यापेक्षा प्रेम, फ्रेंडशिप व टॅलेंटला महत्त्व देणारी ही पिढी आहे.

५) **झेन-जी ची भाषा बोला** : इंग्रजी, हिंदी किंवा स्थानिक भाषा नव्हे तर झेन-जीला आपले करण्यासाठी तुम्हाला डिजिटल भाषा अवगत करावी लागेल. या पिढीने आपली संवाद शैली स्वतःच डेव्हलप केली आहे. ते जास्त करून शॉर्टकट बोलतात किंवा लिहितात whatsapp, Insta DM,मेम्स, इमोजी यांचा आधार घेऊन LoL, BRB,op,Lit असे इंग्रजी स्लॅंग शब्दांचा मराठी /हिंग्लिश या नवीन भाषेचा ते प्रयोग व वापर करतात. ६)

विनोदी शैलीचा वापर करा : झेन-जी वर्गाला मिम्स, व्यंग व हास्य आवडते. समाजाला सवय लागलेली आहे की दुसऱ्यावर हसायचे. ते या युवा वर्गाला मान्य नाही, इतरांवर असण्यापेक्षा स्वतःवर तुम्ही हसू शकत असाल तर ते तुम्हाला पसंत करतील. तुम्ही त्यांना घाबरण्याच्या व नियंत्रित करण्याचा प्रयत्न केला तर ते तुमच्यावर टीका करतील किंवा एका मिनिटात तुमची बदनामी संपूर्ण देशभर वक् जगभर करतील. त्यामुळे युवा वर्गाशी संवाद साधताना नव्या रूपात व नव्या स्टायल मध्ये संवाद करा, त्याचे ते मनोमन स्वीकार करतील.

निष्कर्ष: देशाच्या विकास प्रक्रियेत अनेक त्रुटी राहिलेल्या आहेत, त्यास प्राधान्य देऊन त्या दूर करण्यासाठी प्रयत्नशील असणारा समूह म्हणजे झेन-जी होय.सरकारचा अपुरेपणा, दमनशाही, मत्केदारी व सत्तेचा गैरवापर यावर “वॉच डॉग”(Watch Dog) म्हणून कार्य करणारा हा वर्ग आहे. या वर्गाला सत्ता संपादन करून सिंहासनाधीश व्हायचे नाही, तर सत्तेचा जनहितासाठी व जनकल्याणासाठी उपयोग करून सुशासन निर्माण झाले पाहिजे असे त्यांना वाटते.तसेच देशातील नैसर्गिक साधन संपत्तीचा दुरुपयोग न करता राष्ट्राच्या आत्मनिर्भरता व समृद्धीसाठी उपयोग केला पाहिजे अशी त्यांची धारणा आहे. वाड-वडिलांनी दिलेल्या व्यवसाय,धंदा व नोकरीवर आयुष्य काढणारी ही पिढी नाही तर क्रिएटिव्ह व टेक्नॉलॉजी आधारित क्षेत्रात करिअर घडवणारी ही पिढी आहे.वाडया-वस्ती, गाव-शिवार, डोंगर-दऱ्या आणि शहर-महानगर कुठेही राहिला तरी ही सोशल मीडियाद्वारे ऑनलाईन राहून स्वतःचे नवे विश्व निर्माण करणारी ही पिढी आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची:

- १) शिकारपूर, दिपक (२००७) आधुनिक माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात, पुणे; उत्कर्ष प्रकाशन.
- २) जाधव, ज्ञानेश्वर (९ सप्टेंबर, २०२३) नागरी समाज व त्याचे भारतीय स्वरूप, ई-लोकसत्ता.
- ३) जोशी, मनीष (२६ सप्टेंबर, २०२५) नवी पिढी, नवे विचार आणि बदलांचा जगाचा चेहरा, इंटरनेट शब्दवेल, ब्लॉग.
- ४) साळवी, योगिता (१३ ऑक्टोबर, २०२५) झेन-जीच्या पडदयाआड, ई-मुंबई तरुण भारत.

Publisher's Note: *The views and opinions expressed in this article are solely those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the publisher, editors, or the editorial board.*

